

Історичні, філософські, правові й кадрові проблеми фізичної культури та спорту

УДК 796(Д82)

ІСТОРІЯ БІЛЬЯРДНОГО СПОРТУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Олександр Безносюк¹

¹Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка, Кременець, Україна,
alexbeznosyuk57@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2220-7481-2020-01-03-08>

Анотації

Вступ. У статті розглянуто історію більярду взагалі та історію становлення більярдного спорту на теренах освітянської України. **Мета дослідження** – проаналізувати становлення й розвиток більярдного спорту. **Методи дослідження** – аналіз історичної й спортивної літератури з теорії та практики становлення й розвитку більярдного спорту на теренах освітянської України. **Результати дослідження.** Любов людства до гри з кулями або м'ячами почалася настільки давно, що, мабуть, неможливо встановити точну дату народження більярду, як, утім, і його історичну батьківщину. Сучасна історія більярду починається в XV–XVI ст. у Європі. Слово «більярд» походить або від французького «billard», назви одного з кілочків, або від слова «bille» – куля. Найбільшого поширення набули дві версії виникнення більярду в Європі. Згідно з однією з них, піонерами тут є англійці, згідно з іншою – французи. Історія більярду продовжується й у наші дні. У Національному університеті фізичного виховання і спорту України (1998 р.) за ініціативи ректора Платонова В. М. почали готувати тренерів із більярду. Завжди основу збірної України становили студенти. Так, чемпіонами світу з піраміди ставали студенти Я. В. Тарновецький (двічі), Є. О. Новосад та М. О. Пудовкіна. Чемпіонами Європи з пулу – В. І. Пацура та К. І. Половінчук. Багато чемпіонів світу серед юніорів вийшло з освітянських терен України. **Висновки.** Сьогодні, коли відбуваються істотні зміни в багатьох сферах життя нашого суспільства, помітно змінилось в Україні й ставлення до більярду і як до виду спорту, і як до одного із засобів активного відпочинку. Більярд – красива стародавня гра, грати в яку не просто приємно й цікаво, але й престижно. Пальму першості у створенні більярду оскаржують англійці та французи, але в нас її вважають своєю національною грою. Є в нас власні корифеї більярду, свої фахівці з виробництва столів і кийів, є навіть школи.

Ключові слова: більярд, історія, куля, спорт, спортсмен, тренер.

Александр Безносюк. История більярдного спорта в учреждениях высшего образования Украины.
Введение. В статье рассматривается история більярда вообще и история становления більярдного спорта на территории образовательной Украины. **Цель исследования** – проанализировать становление и развитие більярдного спорта. **Методы исследования** – анализ исторической и спортивной литературы по теории и практики становления и развития більярдного спорта на территории образовательной Украины. **Результаты исследования.** Любовь человечества к игре с шарами или мячами началась настолько давно, что, пожалуй, невозможно установить точную дату рождения більярда, как, впрочем, и его историческую родину. Современная история більярда начинается в XV–XVI веках в Европе. Слово «більярд» происходит или от французского «billard», названия одного из кольшкков, либо от слова «bille» – шар. Наибольшее распространение получили две версии возникновения більярда в Европе. Согласно одной из них, пионерами здесь являются англичане, по другой – французы. История більярда продолжается и в наши дни. В Национальном университете физического воспитания и спорта Украины (1998) по инициативе ректора Платонова В. М. начали готовить тренеров по більярду. Всегда основу сборной Украины составляли студенты. Так, чемпионами мира по пирамиде становились студенты Я. В. Тарновецкий (дважды), Е. А. Новосад и Н. А. Пудовкина, чемпионами Европы по пулу – В. И. Пацура и

К. И. Половинчук. Многие чемпионы мира среди юниоров вышли из образовательных поприщ Украины. **Выводы.** Сегодня, когда происходят существенные изменения во многих сферах жизни общества, заметно изменилось в Украине и отношение к бильярду и как к виду спорта, и как к одному из средств активного отдыха. Бильярд – красивая древняя игра, играть в которую не просто приятно и интересно, но и престижно. Пальму первенства в создании бильярда оспаривают между собой англичане и французы, но у нас ее считают своей национальной игрой. Есть у нас свои корифеи бильярда, свои специалисты по производству столов и киев, есть даже свои школы.

Ключевые слова: бильярд, история, шар, спорт, спортсмен, тренер.

Oleksandr Beznosiuk. History of Billiard Sports in Higher Education Institutions of Ukraine. Introduction.

The history of billiards in general and the history of billiard sports formation in the territory of educational Ukraine have been studied in a research. **The Purpose of the Research** is analyzing the formation and development of billiard sports. **The Research Methods** are analysis of historical and sports literature on the theory and practice of the formation and development of billiard sports in the territory of educational Ukraine. **The Results of the Research.** Humanity's love of playing with balls began so long ago that it seems impossible to determine the exact date of foundation of a billiard, as its historical homeland. The modern history of billiards begun in the 15th–16th centuries in Europe. The word «billiards» has been from the French «billart» or «bille», meaning «ball». There are two versions of the emergence of billiards in Europe. According to one of them, the British were the pioneers, according to the other, the French were the first. The history of billiards still continues today. At the National University of Physical Education and Sports of Ukraine (1998), on behalf of Rector V. M. Platonov, the coaches of billiards have been trained. The students of Ukraine were always the basis of the National team of Ukraine. Such students like Tarnovetskyi Ya. V. (twice), Novosad Ye. O., Pudovkin M. O. became the world champions. European Champions of the Pool Patsura V. I and Polovinchuk K. I. were Many Junior World Champions have emerged from the Ukrainian educational field. **Findings.** Today, when significant changes are taking place in our society, the attitude towards billiards – both as a sport and as one of the means of outdoor recreation – has significantly changed in Ukraine. Billiards is a super ancient game, which is not only enjoyable and interesting, but also prestigious game. The Billiards Championship is contested by the British and French among themselves, but we consider it as a national game. We have our own billiards' professionals and specialists, producing the tables and cues. We have even got own schools.

Key words: billiards, history, ball, sport, athlete, coach.

Вступ. Сьогодні бильярд став одним із найпопулярніших видів спорту у світі, займаючи 20-ту позицію у рейтингу. В осіб, які систематично займаються бильярдом, розвивається увага, поліпшується зір, виробляються чіткість і координація рухів, швидкість реакції, зростає вміння дозувати силу та швидкість рухів і т. ін. Крім того, бильярд вимагає постійного розумового напруження, необхідності досить багато рухатися навколо ігрового столу та виконання різних видів ударів. Аналіз літературних джерел дав змогу встановити, що в такому вигляді рекреації, як бильярд, абсолютно не висвітлено питання в тренувальній діяльності тих, хто займається ним [1; 3].

Мета дослідження – проаналізувати становлення та розвиток бильярдного спорту в закладах вищої освіти України.

Методи дослідження – аналіз історичної й спортивної літератури з теорії та практики становлення й розвитку бильярдного спорту на теренах освітянської України.

Результати дослідження. У бильярд грають не менше ніж 50 країн світу. Зокрема, Сполучені Штати Америки вважаються батьківщиною пулу, Великобританія – колыска дисципліни снукер, у карамболь грають у Франції. На сьогодні бильярдний спорт є складовою частиною державної системи фізичної культури й спорту, поширення серед широких верств населення спрямоване на розвиток фізичних, морально-вольових та інтелектуальних здібностей людини. Бильярдний спорт сприяє підвищенню соціальної та трудової активності людей, задоволення їхніх моральних, етичних і творчих запитів та підтримує життєво важливу необхідність взаємного спілкування, розвиток дружніх відносин між народами [2; 4].

Незважаючи на потенційно великі можливості й соціально-економічну значимість, бильярдний спорт в Україні розвивається не достатньо. Труднощі, із якими зіткнувся розвиток цього виду спорту, передусім, пов'язані з економічними проблемами розвитку суспільства, а в окремих випадках – із відсутністю сучасної спеціальної нормативно-правової, методичної та інформаційної бази, а також внутрішніми організаційними проблемами в самому бильярдному спортивному русі.

Любов людства до гри з кулями або м'ячами почалася настільки давно, що, мабуть, неможливо встановити точну дату народження бильярду, як, утім, і його історичну батьківщину. Це могла бути і Азія взагалі, і Індія, і Китай зокрема. «Небесна імперія», будучи батьківщиною найважливіших

винаходів на зразок компаса, пороху й багато чого іншого, за дивним збігом обставин, а може й через особливості китайського характеру, ніяк ці винаходи не розвивала.

Людство використовує кулі в іграх із давніх-давен. Більшість теоретиків більярду одностайні в думці, що ця гра зародилася в далекій давнині в Азії. Де саме – у Китаї чи Індії – точної відповіді не дає ніхто. Деякі дослідники посилаються на давньоєгипетські барельєфи, на яких зображено гравців у м'яч із палицями, котрі нагадують сучасний кий. В історичних документах виявляються більш пізні свідчення існування більярду. Так, мандрівник IV ст. до н. е. розповідає у своїх нотатках, що був присутній під час якоїсь гри в Стародавній Греції. За його описами, вона схожа на сучасний більярд.

Сучасна історія більярду починається в XV–XVI ст. у Європі. Англійці вважають, що почали грати в цю гру першими, наводячи, як доказ, народну забаву *ball-mall*, що існувала тоді в королівстві. На рівному земляному майданчику кам'яні кулі «*bal*» заковували в невеликі ворота спеціальними дерев'яними палицями «*yerds*». Саме з цих давньосаксонських слів, упевнені вони, і склалася назва «більярд».

Китайський більярд, що з'явився в Європі в XV–XVI ст., сприймався радше як дитяча іграшка. Однак досвід подібних змагань та сама Німеччина мала значний. У народній грі «*Bafkespiel*», популярній в епоху раннього середньовіччя, гравці за допомогою довгих палиць намагалися загнати кам'яну кулю в спеціальні заглиблення на столах із бортами.

Спочатку грали двома кулями на столі із шістьма лузами й обручем, що нагадує крокетні ворота, кілочком, що використовувався в ролі мішені. У XVIII ст. обруч і кілочок зникли, залишивши після себе лише кулі та лузи. Велика частина інформації дійшла до нас з історій про королів і їхніх приближених. Гра називалася «Королівська гра в більярд» до початку XVIII ст., але була дуже поширена серед усіх верств населення.

Відомий також лист шотландської королеви Марії Стюарт, написаний у день її страти 17 лютого 1587 р. У ньому вона просить єпископа Глазго перенести її більярд в інше приміщення.

У Німеччині, що не претендує на пальму першості, була поширена гра *Balkespiel*, у яку грали на столах. А ось французи переконані, що назва гри походить від французького *bille* («м'яч») і першими в неї стали грати саме вони. На доказ наводяться історичні свідчення того, що король Людовик XI (1461–1483) наказав установити у своїх апартаментах більярдний стіл.

Інші французькі автори приписують винахід більярду своєму співвітчизникові Генріху Деліньє, котрий жив у період правління короля Карла IX (1560–1574), який, до речі, сам був пристрасним любителем цієї гри. Розповідають, що Варфоломійську ніч 24 серпня 1572 король проводив за більярдом і відклав кий, лише щоб зробити кілька пострілів із палацового вікна по гугенотам, що втікали.

Найбільшого поширення набули дві версії виникнення більярду в Європі. Згідно з однією з них, піонерами тут є англійці, відповідно до іншої – французи.

У Франції при королі Людовіку XIV більярд серед дворянства, так само як і в Англії, був дуже модний. Чудовою грою на більярді можна було отримати доступ до королівського двору. Постійним партнером Людовика XIV був якийсь Шамільяр. Він навмисне програв королю кілька партій, звичайно не підряд, але той був задоволений і стверджував, що, не будучи «професором більярду», усе-таки володіє кием не гірше від кращого у світі гравця. Задоволення, яке давало мистецтво Шамільяра, дало йому змогу зробити швидко кар'єру. Спочатку він із писарів був переведений у радники при Паризькому парламенті, потім зробився контролером державних фінансів, а в 1707 р. Шамільяр став військовим міністром.

У XVI ст. популярність більярду зростає. У нього грають і чоловіки, і жінки – представники вищих та середніх верств суспільства. Сама гра вдосконалюється. Лузи, що до цього являли собою прості отвори, оснащуються сітками, їх кількість скорочується до шести. Форма стола набуває остаточного вигляду – витягнутий прямокутник із чіткими пропорціями: його довжина завжди удвічі більша від ширини. Поверхню стола обтягують сукном, борти окантовують гумою. З'являється довгий кий.

У XVII ст. більярд набуває широкої популярності в Німеччині та інших європейських країнах. Карл IX у знамениту Варфоломійську ніч (24 серпня 1572 р.) грав на більярді, коли почув звук дзвонів, які закликають католиків. Шекспір (1616) уже знав про існування більярду, оскільки він змушує Клеопатру (Антоній і Клеопатра, акт II, сцена 5) грати в більярд зі своїм євнухом Мардьяном. Марія Стюарт у день своєї трагічної смерті (17 лютого 1587 р.) висловлює в листі до м. Глазго архієпископу турботу про свій більярдний стіл.

У другій половині XVII ст. більярд був уже достатньо відомим і згадувався у творі Вільяма Шекспіра «Антоній і Клеопатра»:

СЦЕНА 5

Александрія. Палац Клеопатри.

Входять Клеопатра, Харміана, Ірада й Алексас.

Клеопатра: Я хочу музики! Це хліб душі,

Що живить нас в коханні.

Всі: Гей, музики!

Входить євнух М а р д і а н.

Клеопатра: Ні, краще, Харміано, граймо в кулі... [7].

Де вперше в Європі з'явився більярд – у Франції чи Англії – сказати точно важко. Джон Вільк стверджує, що гра в більярд в англійців називалася *bal-yard* (давньосаксонських *bal* – м'яч, *yard* – кий, палиця), що, на його думку, свідчить, що більярд давно був відомий в Англії. Штурц у своїй книзі «Гри і забави англійського народу» бачить початок більярду в грі *Palle-Malspiel* – щось на зразок крокету. У XVII ст. в Англії більярдною грою вже дуже захоплюються. І Георг II в 1760 р. під страхом штрафу в 10 фунтів стерлінгів забороняє гру в більярд у громадських місцях. У Франції вже в 1674 р. Етьєн Ліазон у Ліоні видав правила гри на більярді.

У Росії більярд з'явився на початку XVIII ст. за Петра I. Будучи за кордоном, у Голландії, й ознайомившись із цією грою, Петро наказав виготовити для себе більярд, який став його улюбленою розвагою.

Ще більшого поширення більярд набуває при імператриці Анні Іоанівні, яка грала в нього майже щодня. Із початком XIX ст. гра з палаців і маєтків перемістилась у громадські місця: готелі, трактири, клуби. Наприклад, уже до 40-х рр. минулого століття в російській армії не було жодного полку, в офіцерських зборах якого не стояв би більярд [5].

Наведемо цікавий історичний факт про користь гри в більярд. Ще в 1804 р., доктор хімії та медицини Федір Гільтебрантд, ад'юнкт-професор кафедри фізіології та анатомії Московської медико-хірургічної академії, у своїй книзі «Про збереження зору (твір для народу)» [6] писав про це так: «Для очей, які цілий день займаються важкою роботою зі всіх ігор, у яких зазвичай проводять зимові вечори, *більярд* є прекрасним засобом проти втоми очей і заслуговує на велику похвалу...» [6, с. 76].

Грою в більярд захоплювалися люди різних професій, але, передусім, ця гра цікавила творчих людей. Тому багато художників, журналістів, письменників стали знаменитими не лише своїми картинами, статтями, книгами, але й грою в більярд. Серед відомих людей, які прославилися своєю майстерною грою в більярд, можемо згадати Анатолія Лемана та Марка Твена. Американський письменник, зі свого боку, написав лише кілька рядків про більярд, а ось Анатолій Леман опублікував цілу книгу, яку присвятив цій грі.

У новому кабінеті Олександрівського палацу в Царському Селі при Миколі II проходили засідання Ради міністрів, представлялися депутації й комісії. Тут імператор грав у більярд із великими князями та офіцерами свити.

Не минули тему більярду й такі знамениті художники, як Ван Гог («Нічне кафе», Вінсент Ван Гог, 1888), Ілля Глазунов, Сальвадор Далі (Сальвадор Далі. «Зачарований пляж з трьома рідкими граціями», 1938), Пабло Пікассо (Пабло Пікассо. «Дівчинка на більярдній кулі», 1905) та ін. Але не на всіх полотнах майстрів гра представлена у звичному для нас вигляді. До сьогодні знавці сперечаються про те, що на картині Пікассо «Дівчинка на кулі» зображено більярдний шар, земну кулю чи просто геометричну форму кулі. Палким прихильником більярду визнавали Ван Гога. І можливо, без більярду не було б шедевру «Нічне кафе в Арле» (Мадам Жину), а також і багатьох інших його картин. Незаперечним є факт, що картина Луї-Леопольда Бойлі «Гра в більярд» також визнана шедевром. У таких залах обговорювали політичне та громадське життя, вони ставали своєрідними клубами, у які було не так і складно потрапити. XIX ст. позначилося розвитком емансипації й у більярд все частіше стали грати жінки, що й зображено на картині. Під час написання картини (1807 р.), на думку істориків, Франсуа Менго винайшов наклейку для кия.

Історики більярду найстарішим із варіантів вважають гру, що являла собою комбінацію між пулом і кеглями, а з 1810 р. коли у Франції почали виготовляти більярдні столи без луз, у Європі набув популярності карамболь. Потім такі столи потрапили з Європи в Америку, де переважав англійський різновид цієї гри, у якій використовувалося 15 куль (у карамболі – їх усього три-чотири). На початку

60-х років в Америці поширилася гра в пул-більярд, а снукер був винайдений у 70-ті роки того самого XIX ст. офіцерами британської армії, котрі служили в Індії.

У середині XIX ст. з'явилися перші професіонали-більярдисти, які привертали увагу глядачів своєю майстерністю. Однак змагання з більярду проводили нерегулярно, а грошових призів не вистачало гравцям на життя. Тому задля заробітків влаштовували показові виступи, матчі тощо.

У 1873 р. у Нью-Йорку відбувся перший спортивний всесвітній турнір з карамболлю, переможцем якого став француз Гарньє. Рік по тому також у Нью-Йорку проводилися більярдні змагання на звання «майстер Америки». Тут упевнену перемогу здобув знаменитий француз із Парижа Віньо, якого потім називали «великим більярдним матадором Франції». Віньо успішно демонстрував свої унікальні здібності в карамболлю протягом більше ніж 30 років, очоливши на початку XX ст. Паризьку більярдну академію.

У кінці XIX – на початку XX ст. більярд стає спортивною грою. У низці країн організуються внутрішні й міжнародні змагання.

На початку XX ст. стали регулярно проводитися чемпіонати світу з різних видів більярду (пулу, карамболлю, снукеру) і в цих змаганнях з'явилось чимало сильних гравців.

Історія більярду продовжується й у наші дні. У (НУФВСУ) в 1998 році за ініціативи ректора В. М. Платонова почали готувати тренерів із більярду. Для організації та здійснення цієї роботи запрошено президента Міжнародної асоціації пулу, спортивного директора Європейської федерації лузного більярду, відомого фахівця Йоргена Сендмана (Швеція) [1]. У 2000 р. в університеті відбувся перший випуск тренерів із більярдного спорту.

За ці роки багато досягнень серед студентів та співробітників закладів вищої освіти (ЗВО) України, які стали чемпіонами світу, Європи, України й отримали почесні звання заслужених майстрів спорту (ЗМС), майстрів міжнародного класу України (МСМКУ) та майстрів спорту України (МСУ).

Досягнення більярдної школи НУФВСУ (чемпіони Європи з пулу МСМКУ Віталій Пацура та МСМКУ Катерина Половінчук – тренер В. О. Нагорна, яка в парі з ученицею теж стала чемпіонкою Європи. МСУ Клестов Андрій і МСМКУ Котляр Анна – чемпіони світу серед юніорів та багаторазові чемпіони України).

У більярдній школі НУФВСУ проведено чемпіонати України серед студентів (2017–2019) та школярів (2019) із пулу.

Завжди основу збірної України становили студенти. Так, чемпіонами світу з піраміди ставали студенти ЗМС Я. В. Гарновецький (двічі), МСМКУ – Є. О. Новосад та МСМКУ – М. О. Пудовкіна, чемпіонами Європи з пулу МСМКУ – В. І. Пацура та МСМКУ – К. І. Половінчук. Багато чемпіонів світу серед юніорів вийшло з освітянських терен України.

У серпні 2000 р. на базі цього ж університету проведено юнацький чемпіонат Європи та в жовтні 2011 чемпіонат світу з більярду. 14 лютого 2003 р. в стінах Національного авіаційного університету (НАУ) відкрив свої двері більярдний клуб «Авіатор». Саме з відкриття цього клубу бере початок розвиток більярду серед студентства столиці.

У 2009 р. створено Асоціацію більярду Київського національного університету імені Тараса Шевченка (КНУ), президентом якої є ректор університету академік Л. В. Губерський, секретарем – професор О. О. Безносок. У більярдному клубі «Буфало», де проводилися численні змагання КНУ, реставровано стіл, на якому грали перший ректор університету Св. Володимира М. О. Максимович (1834–1835) і перший секретар ЦК КПУ В. В. Щербицький (1972–1989).

Протягом 10 років у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка проведено понад 50 турнірів та шість матчевих зустрічей із колегами НУФВСУ й НАУ, а у 2016 р. команда була першою серед науково-педагогічних працівників ЗВО України.

Лідером 2017–2018 рр. серед науково-педагогічних працівників ЗВО України стала команда Кременецької обласної науково-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка, де більярдний спорт також став дуже популярним.

Із 2016 р. розпочалися чемпіонати України серед науковців, із 2017 р. – серед студентів, із 2019 р. – серед школярів.

Визначною подією для освітянської спільноти стало відкриття у 2019 р. більярдного клубу в Національному технічному університеті «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» завдяки ректору В. О. Оніщенку. Із вересня 2019 р. в Полтавському національному технічному університеті ім. Ю. Кондратюка відкрито факультет фізичної культури і спорту, де магістрант університету –

володар Кубка світу, багаторазовий призер чемпіонату світу, 9-разова чемпіонка України, МСМКУ Анастасія Ковальчук розпочала тренерську кар'єру, і результати покращилися – науковці Національного технічного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» у 2019 р. впевнено лідирують у командному заліку серед закладів вищої освіти (ЗВО) України. Лише за півроку тут проведено два чемпіонати України серед науково-педагогічних працівників ЗВО й Кубок України серед школярів із більярдного спорту.

Серед науково-педагогічних працівників ЗВО, завдяки успіхам учнів та особистих, В. О. Нагорна стала заслуженим тренером і майстром спорту міжнародного класу України з більярдного спорту.

Простежуємо досягнення освітян і серед суддів. Суддями міжнародної категорії з більярдного спорту стали професор О. О. Безносюк та доценти В. О. Нагорна і Ю. М. Леонт'єв.

Висновки. Першість у створенні більярду оскаржують між собою англійці та французи, проте українці вважають більярд своєю національною грою й мають значні досягнення з цього виду спорту. В Україні інтенсивно розвиваються два види більярду: класичний світовий – пул і рідний – піраміда.

Із 1998 р. в Національному університеті фізичного виховання і спорту України стали готувати тренерів із більярду та створено школу більярду, на базі якої проводилися юнацький чемпіонат Європи, чемпіонати України серед студентів і школярів із пулу. У лютому 2003 р. на базі Національного авіаційного університету засновано більярдний клуб «Авіатор». У 2009 р. створено Асоціацію більярду Київського національного університету імені Тараса Шевченка, яка за 10 років провела 50 турнірів і шість матчевих зустрічей. Із 2016 р. розпочалися чемпіонати України серед науковців, із 2017 р. – серед студентів, із 2019 р. – серед школярів. Визначна подія для освітянської спільноти – відкриття у 2019 р. більярдного клубу в Національному технічному університеті «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», де за півроку проведено два чемпіонати України серед науково-педагогічних працівників ЗВО та Кубок України серед школярів із більярдного спорту.

Джерела та література

1. Йорген Сендман Право на кий (пул-більярд). Київ: Олімп. літ., 1999. 196 с.
2. Кацєро А. О., Зозуля Г. С. Профєсійно значущі психологічні особливості спортсменів-більярдистів *Теорія і практика фізичного виховання*. 2006. № 1/2. 132 с.
3. Лошакєв А. Л. Азбука більярда. Москва: Центрограф, 2004. 258 с.
4. Лизєгуб В. С. Психєфизієлогічні функції людини: авторєф. дис. ... д-ра бієл. наук. Київ, 2001. 29 с.
5. Нагорна В. О. Педагогічні та психєфизієлогічні методи контролю в фізкультурно-єздєровчих заняттях з пулу. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*: наук.-теорет. журн. Київ, 2005. С. 42–47.
6. Федєр Гильтебрандт. О сохрєненнии зренєия (сєчинєниє для народа). Москва: Тип. Платєна Бєкетєва, 1804, 249 с.
7. Шєкспир Вильям. Антоній і Клеєпатра. URL: www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=1235 (дата зєрєнення: 16.08.2019).

References

1. Sendman, Y. (1999). Pravo na kyj (pul-biljard) [Cue Right (Pool Billiards)]. Kyiv: Olimpiiska literatura, 1996.
2. Katsero, A.O., Zozulia H. S. (2006). Profesiyno znachushchi psykhologichni osoblyvosti sportsmeniv – biljardystiv [Professionally significant psychological features of billiards athletes]. *Teoriya ta praktyka fizychnoho vychovania*, no. 1–2, 132.
3. Loshakov, A. L. (2004). Azbuka bil'jarda [The alphabet of billiards]. Moskva: Tsentrograf, 258.
4. Lizohub, V. S. (2001). Psykhofiziologichni funktsiji liudyny [Psychophysiological functions of a person]: Avtoref. dys. dokt. biol. nauk, Kyiv, 29.
5. Nahorna, V. O. (2005). Pedagogichni ta psykhofiziologichni metody kontroliu fizkulturno-ozdorovchykh zaniattiyakh iz pulu [Pedagogical and psychophysiological methods of control at physical education pool classes]. *Naukovo-teoretychnyy zhurnal*. Kyiv, 42–47.
6. Gil'tebrandt, F. (1804). O sokhranienji zrenija (sochinenije dlia naroda) [On the preservation of vision (essay for the people)]. Moskva: Tipografiya Platona Beketova, 249.
7. Shekspir Vil'jam Antonij i Kleopatra [William Anthony Shakespeare and Cleopatra.]. URL: www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=1235(data zvernennia: 16.08.2019).

Стаття надійшла до редакції 28.02.2020 р.